

УДК 338.439

Зигрій О.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансово-економічної безпеки
та інтелектуальної власності
Тернопільського національного економічного університету

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

STRATEGIC DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF FOOD MARKET OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF FOOD SAFETY

АНОТАЦІЯ

У статті охарактеризовано загальну сутність продовольчої безпеки. Акцентовано увагу наважливості володіння інформацією про коефіцієнт еластичності попиту на продовольчі товари за доходом. Узагальнено та статистично аргументовано фактичні дані щодо групи домогосподарств з різним рівнем середньодушових витрат. На основі отриманих результатів зроблено висновки та обґрунтовано стратегічні напрями розвитку продовольчого ринку.

Ключові слова: продовольчий ринок, споживання, потреба, попит, пропозиція, дохід, еластичність попиту.

АННОТАЦИЯ

В статье охарактеризована общая сущность продовольственной безопасности. Акцентируется внимание на важности владения информацией о коэффициенте эластичности спроса на продовольственные товары по доходу. Обобщены и статистически аргументированы фактические данные по группе домохозяйств с различным уровнем среднедушевых расходов. На основе полученных результатов сделаны выводы и обоснованы стратегические направления развития продовольственного рынка.

Ключевые слова: продовольственный рынок, потребление, потребность, спрос, предложение, доход, эластичность спроса.

ANNOTATION

General essence of food safety is considered in the article. The attention on the importance of ownership about the coefficient of elasticity of demand for food products by income. Overview and statistical data on the actual arguments of households with different levels of average costs. Based on the results and conclusions grounded strategic lines of the food market.

Keywords: food market, consumption, demand, supply, income elasticity of demand.

Постановка проблеми. Швидкі зміни політичної ситуації в Україні, поглиблення економічної інтеграції, складність проведення реформ, адаптація законодавства країни до acquis ЕС, тенденції розвитку світового господарства, посилення співробітництва у сфері безпеки ставить нові вимоги продовольчій безпеці України. У цьому контексті дуже важливою є оцінка стану розвитку агропромислового комплексу як основи продовольчого забезпечення населення продовольством відповідно до раціональних норм харчування різних соціальних груп населення. Адже продовольче забезпечення населення є однією з важливих соціально-економічних проблем будь-якої держави незалежно від рівня її розвитку. На даний час агропромисловий ринок України характеризується ознаками системної кризи, які зумовлені диспаритетом цін на про-

мислово та сільськогосподарську продукцію, низьким рівнем доходів населення, недостатністю продовольчого забезпечення, техніко-технологічною відсталістю, низькою ефективністю аграрного виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем формування продовольчої безпеки та визначення ролі держави в її функціонуванні в умовах реформування аграрного сектора України присвячені роботи вітчизняних вчених: В. Андрійчука, О. Варченко [1], П. Саблука [2], Г. Сиротюк, Р. Тринька [3], С. Федоренка, І. Федоровича, А. Фурси, М. Хорунжого, В. Юрчишина, О. Шабінського [4], О. Шпичака [5], М. Ярчука, І. Яціва, С. Яців та ін. Водночас в останні роки у наукових дослідженнях недостатньо висвітлюється прояв глибинної природи продовольчої безпеки та механізмів їх функціонування з урахуванням напрямів розвитку у зв'язку з недосконалою діяльністю агропромислового виробництва в умовах ринку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Особливу увагу науковці приділяють оцінці рівня продовольчої безпеки, орієнтуючись на індикатори, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки». Однак окремі дослідники висловлюють думки про необхідність удосконалення сучасної системи оцінки продовольчої безпеки. Вимагають систематизації внутрішні та зовнішні чинники, через які визначається рівень продовольчої безпеки, та методики їх розрахунку.

Серед економістів ще не склалося єдиної думки щодо характеру внутрішньої будови ринку сільськогосподарської продукції, тому в сучасному ринковому середовищі для аграрних підприємств украї важливо володіти інформацією про коефіцієнти еластичності на сільськогосподарську продукцію та продовольчі товари. Саме зараз, коли розглядаються помилки, недоліки та елементи позитивних результатів в аграрній сфері, заради яких здійснюються кардинальні економічні перетворення, актуальності набуває виокремлення стратегічних напрямів агропродовольчої політики держави.

Мета статті полягає у визначенні та важливості володіння інформацією про коефіцієнт еластичності попиту на продовольчі товари за доходом, що дозволить вирішити питання забезпечення продовольчої безпеки та обґрунтувати стратегічні напрями розвитку продовольчого ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. За визначенням ФАО, «продовольча безпека існує в тому разі, якщо всі люди в усі часи мають фізичний і економічний доступ до достатньої кількості безпечної і поживної їжі, що відповідає їх дієтичним та харчовим уподобанням, для забезпечення активного і здорового життя». Продовольча безпека у кожній країні залежить від сукупних доходів населення і ступеня забезпечення державою справедливого ціноутворення. Із ростом доходів населення зростає рівень споживання продуктів харчування, змінюється згідно з людськими уподобаннями в якісний бік їхня структура і в кінцевому підсумку забезпечується доступ до необхідної кількості продовольчих продуктів. При цьому витрати на харчування скорочуються [6].

Останніми роками хоч і спостерігаються позитивні зміни у рівні харчування населення нашої країни, рівень споживання продукції тваринного походження, плодів і ягід, цукру, однак, не відповідають раціональним нормам. Калорійність середньодобового споживання населенням продовольства сягає показника, який можна вважати достатнім. Погоджуємося з думкою науковців, що узагальнені показники не відображають рівня задоволення продовольством окремих соціальних груп [7, с. 233].

В умовах економічної кризи агропромисловий комплекс повинен будувати свої тактику і стратегію з обов'язковим урахуванням того, яка цінова еластичність попиту на продукти харчування. У попередніх дослідженнях згадуємо, що через існування сільськогосподарської проблеми довгострокового періоду, яка зумовлена нееластичністю цінового попиту на сільськогосподарську продукцію, іммобільністю ресурсів у сільському господарстві та характерними зрушеннями пропозиції й попиту на продовольчі товари, продовжує існувати тенденція до зниження цін на сировину та доходів аграрних підприємств щодо цін і доходів в економіці в цілому [8, с. 20].

Перш за все необхідно зрозуміти, що формування попиту та пропозиції на продовольчі товари має ряд характерних особливостей, які істотно позначаються на внутрішній будові продовольчого ринку, що є надзвичайно вирішальним для визначення типу ринку, економічних відносин між суб'єктами господарювання, формування механізму ціноутворення. Через це визначення будови ринку цукру дає можливість реально оцінити його внутрішнє середовище, специфічність поведінки суб'єктів ринкових відносин, здійснювати її прогнозування, упродовжувати ефективну державну регуляторну політику, за якої ринковий механізм забезпечу-

вав би стабільність економіки нормально функціонуючих суб'єктів господарювання.

Досліджуючи економічну доступність продовольства через демографічні групи населення, науковці І.Б. Яців та С.Ф. Яців доводять неоднакові обсяги споживання продуктів харчування. Забезпеченість продовольчими товарами здійснюється через їх придбання або виробництво в особистих господарствах. Частки споживання деяких видів продовольства, незважаючи на тенденцію до зменшення, залишаються доволі високими. У 2012 р. на таке споживання припадало 10,2% м'ясопродуктів, 17,9% молокопродуктів, 23,0% яєць, 23,9% овочів і баштанних, 48,4% картоплі. Загалом, відповідні показники вищі в групах домогосподарств із низькими доходами [7, с. 231]. Однак існує інша статистика: у 2013 р. 39 млн. українців щорічно споживають менше норми молока; 35 млн. – м'яса і фруктів; 26 млн. – риби і цукру; 16 млн. – хліба і 43 млн. – овочів [9]. Згідно з вищеподаними дослідженнями науковців, стає зрозуміло, що рівень задоволення продовольством окремих соціальних груп є нижче норми.

Значення коефіцієнта еластичності попиту на товари за доходом дає можливість спрогнозувати зміну валового доходу виробника, тобто збільшити дохід за рахунок зниження ціни на товар з еластичним попитом, чи підвищити ціну на товар з нееластичним попитом. Використання значень коефіцієнта еластичності дозволяє спрогнозувати розвиток галузі. Додатне і високе значення коефіцієнта відображає зниження доходів населення спричинене значним скороченням виробництва затребуваного продукту. Тому вважаємо, що саме визначення показників еластичності попиту на продовольчі товари на основі щорічних статистичних даних дає змогу оперативно відреагувати на зміну ситуації на агропродовольчих ринках, оцінити ефективність тих чи інших заходів з державного регулювання аграрного сектора. Знаючи коефіцієнт еластичності на конкретну продукцію, можна передбачити, на скільки процентів може знизитися ціна на неї за умови збільшення обсягу її продажу на ринку.

Для визначення попиту на продовольчі товари використовуються показники середнього рівня їх споживання на душу населення. Необхідно розрізняти обсяги споживання продуктів харчування і параметри попиту, які відображаються обсягами товарної продукції. Із використанням статистичних даних охарактеризуємо коефіцієнт еластичності попиту на цукор (як один із продуктів, що споживається нижче норми) за доходом. Даний коефіцієнт відображає зміну поведінки споживачів продовольства в міру зростання їх доходів. Слід зауважити, що переважна більшість цукру, який споживається сільськими жителями, виробляється в їх особистих господарствах, тому для дослідження проявів еластичності попиту на цукор використовуємо дані про їх споживання та рівень дохо-

дів у міських сім'ях. Адже частина продуктів харчування, спожитих міськими домогосподарствами, була вироблена в особистих господарствах. Така продукція не враховується при розрахунку показників еластичності попиту.

При визначенні еластичності на цукор за доходом використано інформацію про групи домогосподарств, які знаходяться у міських поселеннях, з різним рівнем середньодушових витрат. Оскільки між рівнем доходів і сукупних витрат існує прямий і дуже тісний зв'язок, відмінність у сукупних витратах між окремими групами домогосподарств уважатимемо показником зміни їх доходів (табл. 1).

Таблиця 1
Еластичність попиту на цукор за доходом,
2012–2014 рр.

Роки	Середньомісячне споживання цукру з розрахунку на 1 особу в домогосподарствах у міських поселеннях на місяць, кг	Середньомісячні витрати на придбання цукру з розрахунку на 1 особу в домогосподарствах у міських поселеннях на місяць, грн.	Коефіцієнт еластичності попиту за доходом (E _d)
2012	3,0	17,4	-
2013	2,8	17,9	-1,4
2014	3,08	31,01	2,6

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Останніми роками показник коефіцієнту еластичності попиту на цукор за доходами відображає різке скорочення виробництва цукру, яке пов'язане зі зниженням доходів населення ($E_d > 1$). Поясненням цьому є інфляція, зростання цін, зубожіння населення, воєнні дії на сході держави та ін.

Практика зарубіжних країн, у тому числі в країнах з тривалими традиціями дослідження продовольчих ринків, свідчить про те, що часто досить важко інтерпретувати емпіричні дані дослідження еластичності попиту.

Досліджувати еластичність попиту на цукор за ціною набагато складніше, ніж за доходом. Це пояснюється тим, що в більшій мірі доводиться опрацьовувати дані за різні періоди. Відповідно до цього, зі зміною цін на цукор і змінюються й доходи населення (табл. 2).

Порівнюючи одержані результати табл. 2, неважко помітити, що темпи зростання попиту значно зменшуються з темпами приросту ціни на цукор.

Слід мати на увазі, що навіть незначні затримки у постачанні цукру можуть спричинити ажіотажний попит, який багаторазово перевищуватиме попит за високої насиченості цукрового ринку. У нашому випадку, наприклад, досить складно пояснити показник еластичності попиту за ціною на цукор.

Досить доречно тут згадати щодо обстеження умов життя домогосподарств, яке в Україні проводиться порівняно недавно (з 1999 р.). При формуванні програми досліджень домогосподарств варто у більшій мірі враховувати потреби аналізу еластичності попиту, узгоджуючи відповідні параметри інформації, що фіксується. Очевидно, неоднаковими є показники еластичності попиту на продовольство у різних регіонах країни – з різним рівнем доходів населення та структурою сільськогосподарського виробництва.

Досліджуючи попит, слід врахувати те, що це є представлена потреба у товарах на певному ринку, тому надзвичайно важливим є визначення норм споживання цукру та його потреби.

За останні роки Україна втратила ринки збуту. Це спричинило диспаритет цін на про-

Таблиця 2
Еластичність попиту на цукор за ціною*, 2012–2014 рр.

Роки	Середня реалізаційна ціна на цукор у торговій мережі, грн.	Обсяг попиту, тис. т	Темпи зростання, %		Коефіцієнт еластичності попиту	Виручка тис. грн.
			ціни	обсягу попиту		
2012	5,60	1850	-	-	-	10360
2013	6,40	1806	114,3	97,6	- 4	11558,4
2014	9,90	1811	154,7	100,3	11	17928,9

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополь.

Джерело: розраховано на основі: http://www.telegraf.in.ua/topnews/2015/01/19/nasklki-podorozhchala-yizha_10042445.html4; <http://edclub.com.ua/analitika/deficytu-prodovolstva-v-ukrayini-ne-peredbachayetsya-analiz>.

Таблиця 3
Динаміки виробництва, імпорт, експорт та споживання цукру в Україні, 2012–2014 рр.

Показники	Роки			Відношення у % 2014 р. до 2012 р.
	2012	2013	2014	
Виробництво цукру, тис. т	2226,3	1212,1	2110	94,8
Внутрішня потреба, тис. т	1850	1806	1811	97,9
Надлишок / дефіцит, тис. т	3763	- 593,9	299,0	-
Імпорт цукру, тис. т	10,1	0,42	0,729	7,2
Експорт, тис. т	174	8,73	6,15	3,5
Споживання, тис. т	1750,2	1802,7	1404,5	80,2

Джерело: розрахунки проведено на основі <http://minagro.gov.ua/system/files/.../2015.pdf>.

дукцію бурякоцукрового виробництва та матеріально-технічні ресурси. Недоліки приватизації українських цукрових заводів, штучне доведення їх до банкрутства, утрата буряко-сійними господарствами економічного стимулу до вирощування цукрових буряків, недостатня завантаженість потужностей цукрових заводів, вимивання обігових коштів, бартеризація й давальницькі схеми переробки цукрових буряків, безсистемний ввіз цукру-сирцю спричинили спад бурякоцукрового виробництва та перетворили країну з експортера на імпортера цукру (табл. 3).

Ринок цукру в Україні впродовж 2012–2014 рр. має тенденцію до зниження (табл. 3). Критичним став 2013 р., який характеризувався значним дефіцитом цукру. Внутрішня потреба покривалася залишками із попередніх років, які перевищували 800 тис. т солодкого піску. Загальна пропозиція цього продукту сягала 2,1 млн. т за потреби внутрішнього ринку близько 1,7–1,8 млн. т [9].

Потреба цукру для забезпечення внутрішнього ринку у 2014 р. складає 1 811 тис. т і має тенденцію до зниження. Даний спад спричинений війною у східних регіонах країни. Експорт цукру істотно знизився: квота 20 тис. т у рамках ЗВТ з ЄС у 2014 р. не змогла пробитися до столу європейського споживача. Слід відмітити, що в рамках зобов'язань України перед СОТ щорічно на український ринок може надходити приблизно 267,8 тис. т цукру-сирцю тростинного із 2%-ю ставкою ввізного мита. Звичайне імпортне мито узаконено на рівні 50% митної вартості. Однак з 2012 р. тарифна квота не використовувалася.

Поряд із цим обсяги вітчизняного цукру з цукрових буряків забезпечували потребу населення в цьому продукті лише до 2000 р.

Споживання цукру в Україні з 1925 р. збільшилось у 20 разів [8, с. 22]. Уважається, що організм людини не зміг пристосуватися до такої великої кількості легкозасвоюваних вуглеводів, а саме коли споживання цукру перевищує 40 кг/рік, тобто 110 г/доб., і це невдовзі викликало збільшення різного роду захворювань. Зауважимо, що в 1990 р. населення України споживало найбільше цукру у світі – 53,2 кг, що на 10–15 кг більше від науково обґрунтованих норм. У 1999 р. його норма зменшилася до 32,7 кг.

Споживання цукру в економічно розвинених країнах досягає 40–50 кг на душу населення в рік, що складає 110–140 г цукру в день. Причому до цього числа не входить цукор, що міститься в природних продуктах (табл. 4).

З табл. 4 видно, що виробництво цукру не впливає на споживання. Так, у 2013 р. виробництво цукру на одну особу зменшилося порівняно з 2012 р. на половину, а споживання цукру збільшилося у 1,03 рази. Аналогічна ситуація склалася і в інших періодах. Існує одна вагома особливість: раціональною нормою споживання цукру в нашій країні вважається величина

38 кг, мінімальною, фізіологічно необхідною – 32 кг на душу населення. У 2014 р. споживання цукру однією особою знизилася до критичної межі – 30 кг на рік. У споживанні цукру за останні роки, у тому числі у складі кондитерських виробів, напоїв, інших цукровмісних продуктів, становило 37,2 кг/ос., а в окремих випадках – до 39,4 кг.

Таблиця 4
Аналіз споживання цукру населенням
у 2012–2014 рр.

Рік	Споживання цукру на 1 особу за		Виробництво цукру на одну особу за рік, кг	Залишок виробленого від спожитого за рік, кг
	рік, кг	добу, г		
2012	36,3	99,4	48,8	12,5
2013	37,5	102,7	26,6	-10,9
2014	30,9	84,7	46,46	15,56

Обмеження споживання продуктів харчування може відбуватися з декількох причин, основними з яких є:

а) відсутність достатнього фізичного обсягу відповідних продуктів харчування, що пов'язано з проблемою формування внутрішньої пропозиції продовольчих ресурсів;

б) економічна недоступність цих продуктів для певних прошарків населення є наслідком недосконалої державної політики розподілу доходів у суспільстві, що сприяє економічному розшаруванню населення та суттєвому обмеженню платоспроможності окремих соціальних груп.

Ряд негативних явищ, які існують на продовольчому ринку, не дозволяють сподіватися на швидке вирішення ситуації. Сукупність складних завдань розвитку деяких галузей промисловості (тваринництва, бурякоцукрового комплексу та ін.) може бути реалізоване лише в межах відповідної стратегії, реалізація якої має здійснюватися з урахуванням економічного стану різних галузей. Вирішення стратегічних проблем можливе лише за участі держави, яка на початковому етапі реалізації стратегії повинна активно включитися в інвестування.

Висновки. Аналізуючи проведені вище дослідження, слід зауважити, що коефіцієнти еластичності попиту на продовольчі товари виступають однією з характеристик, що дозволяють вирішити питання забезпечення продовольчої безпеки та відображають стан змін, який відбувається між суб'єктами ринку. Результати дослідження дають підстави обґрунтувати стратегічні напрями розвитку продовольчого ринку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Варченко О. До питання поєднання державного і ринкового регулювання продовольчої безпеки / О. Варченко // Економіка України. – 2004. – № 7. – С. 53–59.
2. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство: [монографія] / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К.: ННЦ-ІАЕ УААН, 2008. – 632 с.

3. Тринько Р.І. Продовольча безпека: аналітична діагностика: [монографія] / Р.І. Тринько. – Львів, 2010. – 168 с.
4. Хорунжий М.Й. Агропромислові формування як засіб продовольчої безпеки України / М.Й. Хорунжий // Економіка АПК. – 2008. – № 10. – С. 25–30.
5. Шабінський О.В. Управління економічною безпекою аграрних підприємств: системи, механізми, інструменти: [монографія] / О.В. Шабінський. – Х.: Щедра садиба плюс, 2015. – 325 с.
6. Шпичак О.М. Проблеми ємності внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні в контексті купівельної спроможності населення / О.В. Боднар, О.М. Шпичак // Економіка АПК. – 2013. – № 6. – С. 5–13.
7. Калінчик М. Продовольча безпека: уявна і реальна // День. – 2014. – № 27 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ekonomika/prodovolcha-bezpeka-uyavna-i-realna>.
8. Яців І.Б. Оцінка варіації рівня економічної доступності продовольства / І.Б. Яців, С.Ф. Яців // Економічний аналіз: зб. наук. праць; Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В.А. Дерій (голов. ред.) [та ін.]. – Тернопіль: Економічна думка, 2014. – Т. 15. – № 1. – С. 228–236.
9. Зигрій О.В. Особливості формування та функціонування регіонального ринку цукру / О.В. Зигрій // Агросвіт. – 2013. – № 11. – С. 19–23.
10. Маслак О. Цукровий прогноз / О. Маслак // Економічний гектар. – 2014. – № 4(275) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.agro-business.com.ua.